

RUSKI MIR, SVETA RUS I SVETI RAT - RELIGIJSKI ASPEKTI RUSKO-UKRAJINSKOG SUKOB

Ivan Burazin – Mirko Bilandžić – Pavle Kalinić

Sveučilištu obrane i sigurnosti „Dr. Franjo Tuđman“

ivan.burazinn@gmail.com

Filozofski fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

mbilandz@m.ffzg.hr

kalinicpavle@gmail.com

UDK 322(470:477)(091)

355(470:477)“20“

<https://doi.org/10.34075/cs.60.3.6>

Prethodno priopćenje

Rad zaprimljen 3/2025.

Sažetak

U radu se analizira međuodnos geopolitike i religije generalno te geopolitičkih čimbenika i religije u ruskoj vanjskoj (sigurnosnoj) politici partikularno. Konkretno, u okviru pojmovnih kategorija Ruskog mira i Svete Rusi prikazane su političke i geopolitičke okolnosti procesa formiranja Pravoslavne Crkve u Ukrajini nezavisne od Moskve. U svakoj fazi povijesti koja razmatra ne samo rusko-ukrajinski sukob nego i sve sukobe koji su se vodili na području današnje Ukrajine, religija je imala izraženu ulogu. Radi se o sprezi geopolitike i identiteta koja je sadržana i u ekleziologiji Pravoslavne Crkve. Za ukrajinske i ruske dužnosnike religija je postala bitnim pitanjem nacionalne sigurnosti, što je razvidno iz sekuritizacijskih procesa proteklih desetljeća koji su simultano pratili procese eskalacije sukoba. Autori ne tvrde da je ovo religijski rat više nego rat za teritorij, ali jest rat i sukob koji u svim fazama ima izraženu religijsku dimenziju, što je središnja teza rada.

Ključne riječi: Sveta Rus, Kijevska Rus, Ruski mir, Pravoslavna Crkva, Ukrajina, Rusija.

UVOD

Ruska vlada je 24. veljače 2022. objavila početak specijalne vojne operacije u svrhu „denacifikacije i demilitarizacije Ukrajine i zaštite ruskog stanovništva“. Rat je u Ukrajinu došao drugi put u samo osam godina. Nakon dvije godine razaranja i negiranja rata ruski su dužnosnici priznali da Rusija u Ukrajini vodi rat.¹ Uz pri-

¹ Usp. Kremlin says Russia 'in a state of war' in Ukraine for first time. (2024, ožujak 22). France24. <https://www.france24.com/en/europe/20240322-kremlin-says-russia-says-in-a-state-of-war-in-ukraine> .

znanje rata deskripcija događaja u Ukrajini od strane ruskih elita dobila je dodatnu, religijsku dimenziju:

Svjetski ruski narodni sabor kojim predsjedava patrijarh Kiril je u ožujku 2024. godine objavio dokument prema kojemu se u Ukrajini vodi ne bilo kakav rat, nego sveti rat, dok bi čitavo područje Ukrajine trebalo biti isključivo pod ruskim utjecajem.²

Štoviše, s obzirom na to da je do invazije značajan broj Ukrajinaca pripadao Ukrajinskoj pravoslavnoj Crkvi pod Moskovskim patrijarhatom (UPC MP), Kiril je praktički blagoslovio granate koje ubijaju članove njegove Crkve. Makar je Ukrajinska pravoslavna Crkva pod Moskovskim patrijarhatom deklarativno prekinula veze s Moskvom, Verkhovna Rada je krajem kolovoza 2024. godine donijela Zakon o zaštiti ustavnog poretka u području aktivnosti religijskih organizacija³ prema kojem svaka religijska organizacija mora i službeno prekinuti svaku vezu s agresorom. Radi se o zakonu čija će provedba zbog organizacije Crkve definirane pravoslavnom ekleziologijom biti izazovna. Pravoslavna Crkva u cjelini je organizacijski podijeljena na autokefalne crkve, koje imaju sva prava koje im predviđa pravoslavna ekleziologija, te autonomne crkve, koje su samostalne, ali ne u potpunosti, kao što je to slučaj s autokefalnim crkvama. Autokefalne crkve biraju episkope, odlučuju o unutarnjim organizacijskim strukturama i drugim pitanjima, dok autonomnim crkvama glavaara potvrđuje matična, autokefalna crkva. Svakom crkvom upravlja sabor episkopa kojim predsjedava glavar koji često nosi počasni naziv patrijarh, ali kao prvi među jednakima u odnosu na ostale biskupe. Svaka mjesna crkva registrirana je kao zaseban pravni entitet s vlastitom organizacijskom strukturom i vlasništvom nad nekretninama, što zbog brojnosti crkava u Ukrajini čitav proces provedbe čini posebno izazovnim.

Ovaj zakon, koji je izazvao mnogo kontroverzija,⁴ označio je dotadašnji vrhunac procesa sekuritizacije Pravoslavne Crkve u Ukrajini. Sekuritizacija je koncept koji ukazuje na pokušaj objašnjenja i shvaćanja sigurnosti kroz socijalno i politički konstruiran

² Usp. *Наказ XXV Всемирного русского народного собора «Настоящее и будущее Русского мира»*. (2024, ožujak 27). Русская Православная Церковь. <http://www.patriarchia.ru/db/text/6116189.html>.

³ Usp. *Parliament adopts law "On protection of constitutional order in the sphere of activity of religious organizations"* (2024, kolovoz 28). Institute for Religious Freedoms. <https://irf.in.ua/p/137>.

⁴ Usp. *Ukraine: New Law Raises Religious Freedom Concerns*. (2024, listopad 30). Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/news/2024/10/30/ukraine-new-law-raises-religious-freedom-concerns>

proces posredstvom diskurzivne prakse socijalnih agenata.⁵ Politika definiranja referentnih objekata sigurnosti i izvora ugrožavanja je epistemološka konstrukcija koja uključuje proces subjektivizacije (*subjectification*, tko koga ugrožava i kako) i pozicioniranje subjekata, odnosno određenje relacije između prijetnje i mete, ugroženog i onog tko ugrožava (*subject-positioning*). Sigurnosni aspekti time se promatraju i kao socijalna reprezentacija (*social representation*) koja se odnosi na akt koji se reprezentira (proces socijalne konstrukcije), prezentaciju (konstrukcija slike) kao takvu te priznanje uloge različitih aktera u procesima socijalne konstrukcije i u stvaranju kolektivnog „znanja“. To je sociološki okvir politike sigurnosti koji adresira socijalnu konstrukciju i aktere koji konstruiraju.⁶ Kada socijalni agenti govore o egzistencijalnim prijetnjama referentnim vrijednostima kako bi publiku (društvo) pridobili u pogledu ograničenja ili kršenja ustanovljenih normi i političke prakse te toleriranja izvanrednih mjera koje inače nisu prihvatljive, postoji slučaj sekuritizacije. Sekuritizacija podrazumijeva društveni proces u kojem se nekom pitanju, pojavi ili problemu pridaje ekstremno sigurnosno značenje, shvaćanje ugrožavanja kao pojavnosti koja dovodi u pitanje egzistencijalnost.⁷ Sekuritizirano područje zahtijeva hitnu akciju i izvanredna djelovanja izvan državnih standardnih političkih procedura. Stoga se sekuritizacija i shvaća kao ekstremna verzija politizacije koja neko pitanje označava kao posebnu vrstu politike, odnosno kao pitanje iznad politike i njezinih ustaljenih pravila.⁸ To je sveobuhvatni proces konstrukcije zajedničkog razumijevanja nečega što se smatra prijetnjom koja zahtijeva kolektivni odgovor.⁹ Prema van Munsteru¹⁰ retorička struktura akta sekuritizacije sastoji se od tri elementa: (a) egzistencijalna prijetnja opstoj-

⁵ Usp. Ole Wæver, Politics, security, theory, *Security Dialogue*. 42 (2011) 4-5, 465-480; Tobias Theiler, Societal security, u: Myriam D. Cavelti and Victor Mauer. (ur.). *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge. (2011), 105-114.

⁶ Usp. Jonas Hagmann, *(In-)Security and the Production of International Relations: The politics of securitisation in Europe*. London and New York, Routledge, Taylor & Francis Group. 2015.

⁷ Usp. James Sperling i Mark Webber, The European Union: security governance and collective securitisation, *West European Politics*. 42 (2019) 2, 228-260.

⁸ Ralf Emmers, Sekuritizacija, u: Alan Collins (ur.). *Suvremene sigurnosne studije*, Zagreb: Centar za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura (2010).

⁹ Usp. Michael J. Williams, (In)Security Studies, Reflexive Modernization and the Risk Society, *Cooperation and Conflict*, 43 (2008) 1, 57-79.

¹⁰ Usp. Rens van Munster. (2005, listopad). *Logics of Security: The Copenhagen School, Risk Management and the War on Terror*. Political Science Publications. <http://static.sdu.dk/>

nosti nekom objektu; (b) koja zahtijeva poduzimanje posebnih mjera radi zaštite i sigurnosti objekta koji je izložen prijetnji; (c) čime se opravdava i legitimira „kršenje“ redovnih demokratskih procedura odlučivanja. Sekuritizacija ima tri konstitutivna elementa: davanje specifičnog značenja nekom pitanju, specifičan način djelovanja u odnosu na to pitanje te specifične posljedice takvog djelovanja.¹¹ Ekstenzija represivnih državnih ovlasti i uvođenje „stanja izuzetka“ ili izvanrednog stanja (*state of exception*, *state of emergency*) kao odgovor na prijetnje u redefiniranim sigurnosnim uvjetima postaju trajna norma.¹²

Zanimanje akademske zajednice za istraživanje odnosa religije, politike i političkog nasilja u suvremenim uvjetima sve je izraženije. Religija se, pri tome, izraženo uokviruje kao kritična komponenta političkog nasilja na razmeđu sakralizacije politike i politizacije (ideologizacije) religije.¹³ Ovaj rad situiran je u naznačenom okviru. Cilj je rada razmotriti međudnos geopolitike i religije, odnosno analizirati odnos geopolitičkih čimbenika i religije u ruskoj vanjskoj (sigurnosnoj) politici. Prije toga analizirat ćemo pojmove Ruskog mira i Svete Rusi te političke i geopolitičke okolnosti procesa Pravoslavne Crkve u Ukrajini nezavisne od Moskve. Na osnovi provedenih analiza utvrdit će se njihov međudnos i utjecaj na rusko-ukrajinski sukob.

1. RUSKI MIR – IZMEĐU GEOPOLITIKE I IDENTITETA

Sama riječ *mir* na ruskom jeziku ima dvojako značenje. Može predstavljati mir u smislu odsutnosti sukoba, rata i nestabilnosti, ali i svijet, iz čega proizlazi da koncept Ruskog mira označava ruski civilizacijski prostor, kao i odsutnost njegove ugroze. Koncept Ruskog mira ima dugu povijest korištenja. Još u 11. stoljeću princ

¹¹ Usp. Joao Nunes Reis, Politics, Security, Critical Theory: A Contribution to Current Debates on Security, *Paper presented at the Standing Group on International Relations 6th Pan European Conference, Turin, Italy, 15 September 2007.*, <http://turin.sgir.eu/uploads/Nunes-joaonunes-politicssecuritycriticaltheory.pdf>.

¹² Usp. Giorgio Agamben, *Izvanredno stanje: Homo sacer, II, 1*, Zagreb, Deltakont, 2008.

¹³ Usp. Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 2012; Arie Perliger i Ami Pedazhur, Counter Cultures, Group Dynamics and Religious Terrorism, *Political Studies*, 64 (2014) 2, 297-314; Lorne Dawson, Bringing Religiosity Back In: Critical Reflection on the Explanation of Western Homegrown Religious Terrorism (Part II), *Perspectives on Terrorism*, 15 (2021) 2, 2-22.

Izijaslav Svjatoslavič od Kijevske Rusi je u pismu papi Klementu pisao o Hersonu i Ruskom svijetu.¹⁴ Nešto kasniji početak korištenja termina Ruskog mira navodi Serhij Plohij,¹⁵ koji se referira na pisanje Pantelejmona Kuliša, člana Bratstva svetog Ćirila i Metoda i vođe ukrajinofilskog pokreta sredinom 19. stoljeća, prema kojemu Ruski mir označava populaciju koja je proizašla iz Kijevske Rusi. Proces razvoja modernog koncepta¹⁶ Ruskog mira započinje 1990-ih u Rusiji. U procesu raspada Sovjetskog Saveza te nakon političkih promjena na globalnom i unutarnjopolitičkom planu stvoren je određeni identitetni vakuum unutar ruskog društva, dok je oko 25 milijuna Rusa¹⁷ ostalo živjeti izvan granica matične države. Upravo su potreba političkog djelovanja spram ove kategorije pripadnika ruske nacije te pitanje identitetne neodređenosti unutar ruskih intelektualnih krugova potaknuli proces razvoja Ruskog mira, koncepta temeljenog ponajprije na jeziku i instrumenta djelovanja unutar globalizacijskih odnosa. Riječima Pjotra Šchedrovickog (Petr Shchedrovitskiy), jednog od njegovih idejnih tvoraca¹⁸, koncept je

¹⁴ Usp. Marlene Laruelle, *The 'Russian World'. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*, *Center for Global Interests Papers* (2015).

¹⁵ Usp. Serhij Plokhyy, *Lost Kingdom: The Quest for Empire and the Making of the Russian Nation*. Hachette Book Group. 2017.

¹⁶ Kako Bajt i Buzar navode, suvremena upotreba pojma ruskog svijeta podrazumijeva „teritorij Ruske Federacije i njezine građane, ali istovremeno rusku dijasporu, kao i tzv. sunarodnjake u inozemstvu, odnosno ljude koji govore ruski, dijele blisko kulturno i povijesno naslijeđe, a koje se vezuje uz carsku i sovjetsku prošlost“. (Marko Boris Bajt i Stipe Buzar, *Ruski svijet kao moralna zajednica i vanjskopolitička doktrina. Međunarodne studije*. 23 (2023) 1, 25-42, 27.) Drugim riječima, službeni ruski politički dokumenti u rusku dijasporu uključuju etničke Ruse (*rusские*), govornike ruskog jezika (*ruskojazyčne*), Ruse u kulturološkom smislu (*rossiiane*), sunarodnjake (*sootechestvenniki*), sunarodnjake u inozemstvu (*zarubezhnye sootechestvenniki*) ili „zavičajne sunarodnjake“ (*soplemenniki*). Usp. Moritz Pieper, *Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad*, *Geopolitics*, 25 (2018) 3, 756–779.

¹⁷ Usp. Ammon Cheskin and Angela Kachuyevski, *The Russian-Speaking Populations in the Post-Soviet Space: Language, Politics and Identity*. *Europe-Asia Studies* 71 (2018) 1, 1–23. doi:10.1080/09668136.2018.1529467; Pål Kolstø, *Beyond Russia, becoming local: Trajectories of adaption to the fall of the Soviet Union among ethnic Russians in the former Soviet Republics*, *Journal of Eurasian Studies* 2 (2011) 2, 153–163; Timothy Heleniak (2002, listopad). *Migration Dilemmas Haunt Post-Soviet Russia*. Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/article/migration-dilemmas-haunt-post-soviet-russia>

¹⁸ Utemeljiteljima elaboracije „Ruskog svijeta“ kao filozofskog projekta smatraju se Gleb Pavlovskiy, Petr Shchedrovitskiy, Sergey Chernyshev, Yefim Ostrovskiy i Maksim Shevchenko. Usp. Valery Tiskhov, *The Russian World - Changing Meanings and Strategies, Russia and Eurasia Program*, Carnegie Papers No. 95. Washington/Moscow: Carnegie Endowment for International Peace, <https://>

bio rusko mjesto pod suncem u globalizacijskim odnosima u kojima velike države pokušavaju oblikovati globalizaciju, dok male države puštaju da ih globalizacija oblikuje¹⁹. Za Ruse koji su se našli u podijeljenim državama na temelju jezika bi se stvorila intelektualna mreža bez političkog središta i agende te je Ruski mir bio mreža velikih i malih zajednica koje govore i misle ruski.²⁰ Reakcije ruske politike u prvom desetljeću postojanja Ruske Federacije kretnale su se u rasponu od ruskih prosvjeda zbog novih zakona o jeziku i državljanstvu u novonastalim neovisnim susjednim državama (osobito Estoniji i Latviji) do donošenja novih zakona u Rusiji usmjerenih na definiranje etničkih i jezičnih mjerila za „ruskost“. Rusko djelovanje bilo je na razmeđu antiruske komponente postsovjetskih nacionalizama u novonastalim državama i ruskog nacionalizma.²¹ Drugim riječima, ruska vlada tijekom 1990-ih nije kreirala i provodila transnacionalne politike kako bi utjecala na Ruse u inozemstvu na načine koji bi predstavljali kršenje suvereniteta i nezakonito miješanje u unutarnje poslove drugih suverenih država.²² Političke ideje uporabe dijaspore radi ostvarenja političkih utjecaja u „bližem inozemstvu“ bile su tek u obrisima.²³

Koncept Ruskog mira kako ga je definirao Šchedrovicki nastao je u okvirima globalizacije 1990-ih godina u kojima je konfliktu kulturu trebala zamijeniti kooperativna kultura međunarodnih odnosa i kada je prema viđenju Francisa Fukuyame²⁴ trebalo inaugurirati

carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/ files/files __the_russian_world.pdf.

¹⁹ Usp. Marlene Laruelle, *The 'Russian World'. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*, *Center for Global Interests Papers*. (2015).

²⁰ Usp. Cyril Hovorun, *Interpreting the "Russian World"*, u: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis*. Palgrave Macmillan. (2016), 163-171.

²¹ Usp. Valery Tishkov, *The Russian World - Changing Meanings and Strategies*, *Russia and Eurasia Program*, Carnegie Papers No. 95, Washington/Moscow: Carnegie Endowment for International Peace, https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/ files/files __the_russian_world.pdf, učitano 26. svibnja 2022.

²² Usp. Moritz Pieper, *Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad*, *Geopolitics*, 25 (2018) 3, 756-779.

²³ Primjerice, to je sadržavala tzv. Karaganova doktrina iz 1992., nazvana prema ruskom znanstveniku i savjetniku tadašnjeg predsjednika Borisa Jeljcina, ili pak govori ministra vanjskih poslova Andreja Kozireva koji je 1993. pred Općom skupštinom Ujedinjenih naroda isticao posebnu odgovornost države za zaštitu Rusa izvan Rusije zbog humanitarnih razloga, što je uključivalo jezična, kulturna, gospodarska, obrazovna i politička prava.

²⁴ Usp. Francis Fukuyama, *The End of History?*, *The National Interest*, 16 (1989), 3-18. <http://www.jstor.org/stable/24027184>.

eru zlatne epohe i „kraja povijesti“. Era Ruskog mira Vladimira Putina pak globalizacijska je era novog hladnog rata u odnosu na Zapad, vrućeg u odnosu na Kijev. Odlučan da Rusiji povrati status globalne sile, Vladimir Putin suočio se s novim oblikom izazova sumiranih u djelovanjima društvenih pokreta. Nakon pedeset godina hladnoratovske bipolarnosti u kojima su glavnu riječ vodili blokovi, sada su, barem naizgled, primat promjena nosili društveni pokreti. Pokreti su nositelji identiteta, barem djelomično organiziran i izvaninstitucionalan oblik djelovanja s ciljem postizanja ili zadržavanja određenih društvenih i posljedično političkih promjena. Za ruske vlasti te promjene, kao i sami pokreti, nisu bili ništa drugo doli instrument posredničkog utjecaja zapadnih sila da oslabe Rusiju i prosvjedima ostvare geopolitičke interese koje ne mogu ostvariti oružjem. Zapad je, pak, te države i nacije s događanjima „obojenih revolucija“ smatrao „zarobljenim nacijama“. Nastavno na krizu identiteta 1990-ih godina Rusija je bila nemoćna da odgovori na takve procese. Nešto je trebalo biti učinjeno, a upravo se Ruski mir našao kao odgovarajući instrument u vidu meke moći²⁵ koja je do tada kritično nedostajala. Izvorni koncept dobio je političku dimenziju, a 2000. godine postao je geo-kulturna poluga moći ruske vlasti. Na institucionalnoj razini godine 2007. predsjedničkim dekretom stvorena je fundacija naziva Ruski mir s ciljem povezivanja ruske zajednice u inozemstvu s matičnom zemljom, dok je *Foreign Policy Concept* iz 2008. sadržavao odredbu o zaštiti sunarodnjaka (*compatriots*) u inozemstvu. Štoviše, rusko stajalište o „državnom suverenitetu“ promijenjeno je izbijanjem rata u Gruziji 2008., u kojem su tvrdnje o „zaštiti“ Rusa u inozemstvu pretočene u vanjskopolitički cilj koji je opravdavao upotrebu vojnih djelovanja. Ruska se vlada pred Vijećem sigurnosti Ujedinjenih naroda pozivala na pravo na samoobranu temeljem članka 51. Povelje UN-a.²⁶ Zaštita „sunarodnjaka“²⁷ u gruzijskim odcijepljenim pokrajinama Južnoj Osetiji i Abhaziji zauzela je istaknuto

²⁵ Meka moć (engl. *soft power*) termin je koji je razvio Joseph R. Nye i kojim se podrazumijeva sposobnost države da utječe na druge subjekte bez korištenja prisile. Usp. *What is soft power?* (2023, svibanj 16). Council on Foreign Relations. <https://education.cfr.org/learn/reading/what-soft-power>.

²⁶ United Nations, Security Council, S /2008/545, 11 August 2008, Letter dated 11 August 2008 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the President of the Security Council.

²⁷ Pojedini analitičari rusku politiku brige za sunarodnjake izvan Ruske Federacije koja se naziva „humanitarna suradnja“ (rus. *gumanitarnoe sotrudnichestvo*) smatraju zavaravajućim pojmom. Usp. Sinikukka Saari, Russia's Post-Orange Revolution Strategies to Increase its Influence in Former Soviet Republics: Public Diplomacy po russkii, *Europe-Asia Studies*, 66 (2014) 1, 50-66.

mjesto u ruskoj političkoj retorici kako bi se opravdala „spasilačka misija“, pri čemu je broj „sunarodnjaka“ proaktivnim operacijama dodjele ruskog državljanstva povećavan. „Proizvodnja nacije“ crtala je nove teritorijalne, pravne i biopolitičke mape. Korištenje dijaspore unutar šireg koncepta Ruskog mira kao sredstva za geopolitičke ciljeve, a što su analitičari nazvali teritorijalnim revizionizmom, ujedno je značilo i kršenje suvereniteta i načela nemiješanja u unutarnje poslove drugih država. Bio je to akt uporabe dijaspore kao oružja u geopolitičke svrhe.²⁸

Naspram liberalnijih perspektiva 1990-ih godina koncept je tijekom 2000-ih godina počeo dobivati neoimperijalne konture. Suvremenu rusku politiku prema susjednim državama i „sunarodnjacima“ autori²⁹ nazivaju procesom reimperijalizacije koji se nastavlja na ruske carističke i sovjetske politike. Analizirajući suvremene studije slučaja ruske politike (Armenija, Moldavija, središnja Azija, Ukrajina, Gruzija, Baltičke države, Bjelorusija) prema „sunarodnjacima“ u knjizi *Beyond Crimea: The New Russian Empire* naznačuje se ruski reimperijalizam kao projekt od sedam faza: 1) meka moć, utjecaji temeljeni na kulturi, ekonomiji i jeziku; 2) humanitarne politike potpore i pomoći; 3) formalne politike prema sunarodnjacima; 4) informacijsko ratovanje fokusirano na urgentnu zaštitu sunarodnjaka; 5) proizvodnja državljana i dodjela državljanstava (*passportization*); 6) zaštita sunarodnjaka i 7) aneksija. U razvoj ovakvog koncepta Ruska pravoslavna Crkva uložila je puno napora.³⁰ Uz jezik i kulturu religija je postala jedna od odrednica koncepta, a Pravoslavna Crkva njegov provoditelj³¹ i subjekt koji je ruskom civilizacijskom projektu, Rusiji kao konzervativnoj civilizaciji, dodao element ruskoga pravoslavnog identiteta.³²

²⁸ Usp. Moritz Pieper, *Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad, Geopolitics*, 25 (2018) 3, 756–779.

²⁹ Usp. Agnia Grigas, *Beyond Crimea: The New Russian Empire*, Yale University Press, New Haven/London. 2016.

³⁰ Usp. Cyril Hovorun, *Interpreting the “Russian World”*, u: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis*. Palgrave Macmillan. (2016), 163–171.

³¹ Usp. Marko Boris Bajt i Stipe Buzar, *Ruski svijet kao moralna zajednica i vanjskopolitička doktrina. Međunarodne studije*. 23 (2023) 1, 25–42.

³² Usp. Marlene Laruelle, *The ‘Russian World’. Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination*, *Center for Global Interests Papers*. (2015).; Gerard Toal, *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press. 2017.

2. RUS – KIJEVSKA I SVETA

Dana 12. srpnja 2021. objavljen je esej Vladimira Putina pod naslovom *O povijesnom jedinstvu ukrajinskog i ruskog naroda*³³, koji je Anne Appelbaum proročki utemeljeno opisala kao poziv na rat.³⁴ Putin započinje esej elaborirajući stav o tome kako su Ukrajinci i Rusi zapravo jedan narod, referirajući se pritom na povijesnost procesa koji su prethodili stvaranju zasebne ukrajinske i ruske države u vidu Kijevske Rusi, naglašavajući pritom i važnost Kijeva kao „majke svih ruskih gradova“.³⁵ Rus je do devetog stoljeća jednostavno predstavljala područje istočnoslavenskih plemena, da bi za vrijeme Vladimira Velikog započeo proces političke i vojne konsolidacije. Uslijedio je proces uspostave konglomerata labavo povezanih sedam pokrajina: Halič-Volinjska, Smolensk, Rostov, Vladimir-Suzdalj, Černigiv, Polotsk i Perejaslav, koji su ujedno bili središta moći, ali i sateliti Kijeva, gdje je bilo sjedište velikog kneza. Na temelju tradicije varjaških vladara veliki knez je vladavinu nad središtima ustupao potomstvu i stoga je upravljanje Kijevskom Rusi bilo pod dinastijom Rjurjkovič.³⁶ Termin Kijevska Rus sada je označavao područje pod vlašću Vladimira Velikog i tu je posebno bitan čimbenik bila kršćanska vjera. Vladimir Veliki vjeru je koristio kao instrument konsolidacije političkih i društvenih struktura na unutarnjopolitičkom planu te u odnosu na druge države u okruženju na vanjskopolitičkom planu. Krajem desetog stoljeća Vladimir prihvaća kršćansku vjeru, kao i porfirogenetu Anu, iz bizantske kraljevske obitelji, za svoju ženu, čime je započeo proces pokršćavanja Kijevske Rusi, a samim time i Istočne Europe, dok je Kijev postao drugi Carigrad.

³³ Usp. *Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*. (2021, lipanj 12). Президент России. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.

³⁴ *Contextualizing Putin's "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians"* (2021, kolovoz 21). Ukrainian Research Institute Harvard University. <https://huri.harvard.edu/news/putin-historical-unity>.

³⁵ Negdje oko 870. godine varjaški vladar Novgoroda knez Oleg osvojio je Kijev, kamo je prenio svoju prijestolnicu, tvrdeći kako bi Kijev trebao biti majka svih ruskih gradova. Usp. Robert Magocsi, *A History of Ukraine*. University of Toronto Press. 1996.

³⁶ Usp. *Isto*.

Grafički prikaz 1. Približno područje Kijevske Rusi³⁷

Sam termin *Rus* različite su političke elite i vladari različito tumačili. Poljsko-litavski vladari su terminom *Rus* tijekom šesnaestog stoljeća nazivali pravoslavce koji su živjeli na području ukrajinskog i bjeloruskog palatinata u okvirima Poljsko-Litavske Unije, dok su vladimirsko-suzdaljski, odnosno moskovski vladari to područje izjednačavali s onim koje je nekad bilo pod vlašću dinastije Rjurjikovič. Samim time, prema njihovoj perspektivi, to je bio prostor koji će u budućnosti ponovno potpasti pod vlast moskovskih vladara kao sljednika Rjurjikoviča.³⁸

³⁷ Orest Subtelny, *Ukraine – A History*. University of Toronto Press. 2009, 30.

³⁸ Usp. Robert Magocsi, *A History of Ukraine*. University of Toronto Press. 1996.

Crkvene vlasti u Carigradu su područje Rusi dijelile na Veliku i Malu Rus. Podjela na Veliku i Malu Rus temeljena je na grčkoj tradiciji, iz čega i proizlazi korištenje grčkih termina *micra* i *megale*, koji su se odnosili na povijesno područje Grčke u užem smislu riječi i ono u širem smislu, odnosno u okolnom području. Pokrštaivanjem u 10. stoljeću čitavo je područje Rusi u ekleziološkom smislu postalo mitropolija pod Carigradskim patrijarhatom. Mitropolit je nosio ime Kijeva i čitave Rusi, ali se i to mijenjalo tijekom povijesti i odnosilo se na različita, često nejasno definirana područja, što je bilo posljedica geopolitičkih promjena u okruženju.³⁹ Tijekom 14. stoljeća, kada je stvorena još jedna mitropolija na području Kijevske Rusi, Halič Volinjska, ona je ujedno označavala eparhije na području Male Rusi (*micra rossia*) koje je bilo bliže Carigradu, dok je područje oko Moskove podrazumijevalo dvanaest eparhija na teritoriju Velike Rusi (*megale rossia*).

Iako je bilo i sekularnih aspekata kulture i identiteta, povijest ukrajinske kulture za vrijeme Kijevske Rusi uglavnom je bila prožeta religijom, odnosno, u Kijevskoj Rusi dogodila se fuzija religije i zemlje u smislu identiteta. Netko tko je bio pravoslavac bio je iz Kijevske Rusi i obrnuto⁴⁰. Od Kijevske Rusi nastale su dvije glavne države koje su polagale pravo na Kijevsku Rus – kneževina Halič-Volinj na jugoistoku i kneževina Vladimir-Suzdalj na sjeveroistoku. Halič-Volinj postala je dijelom Poljsko-Litavskog Kraljevstva, a Vladimir-Suzdalj apsorbirala je Moskovska Kneževina.⁴¹ Dok je Moskova zadržala pravoslavni identitet, Poljsko-Litavska Unija bila je

³⁹ Usp. Robert Magocsi, *A History of Ukraine*. University of Toronto Press. 1996.). U tim okvirima također je potrebno razjasniti i sam termin *Rus'* u okvirima ruskih i ukrajinskih jezičnih podjela. Na ruskom je jeziku riječ *Rus* danas istovjetna ruskoj kulturi, jeziku i narodu i razlikuje se od termina *rosskij*, odnosno *Rossija*, koji je istovjetan političkim institucijama kao što su država i carstvo. U ukrajinskom jeziku postoji razlikovanje između riječi *rus'kij* kojom se referira na Rus i na Rusine, te *rosis'kij* kojom se referira na Rusiju. U ruskom jeziku, dakle, riječ *ruskij* istovjetna je ruskom narodu, kulturi i jeziku, kao što je i riječ *Rusi* istovjetna političkom entitetu koji je postojao prije 800 godina, dok ukrajinski jezik radi razliku između ta dva pojma. Usp. Thomas Bremer i Sophia Senyk, (2018, listopad 13). *Can History Solve the Conflict about Ukrainian Autocephaly?*. Public Orthodoxy. <https://publicorthodoxy.org/2018/10/12/history-ukrainian-conflict/>

⁴⁰ Usp. Robert Magocsi, *A History of Ukraine*. University of Toronto Press. 1996.

⁴¹ Usp. Cyril Hovorun. The cause of Ukrainian autocephaly. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020.), 180-191.

nominalno katolička država koja se u različitim razdobljima odnosila represivno prema pravoslavnom stanovništvu.⁴²

Sam naziv Svete Rusi različito se koristio tijekom povijesti i imao je različite perspektive i konotacije. Prvi put se Sveta Rus spominje za vrijeme Ivana Groznog u 16. stoljeću, kad knez Kurbinskij govori o nemoralu Cara i moralnosti i svetosti naroda i Rusije.⁴³ U 19. stoljeću Sveta Rus je unutar slavofilskih diskursa i perspektiva označavala skup samostana, crkava i relikvija u Rusiji i nije imala geopolitičko značenje, dok je povjesničar Anton Kartašov Svetu Rus označio kao duhovno određenje ruske nacije.⁴⁴

U tim okvirima zaraćene strane Rusija i Ukrajina vide početak svojega religijskog identiteta u krštenju Vladimira krajem desetog stoljeća i prelaska Kijevske Rusi na kršćanstvo⁴⁵, no to se ne može i ne mora ograničavati samo na pitanje religije nego može uključivati i druge aspekte društvenog, političkog i kulturnog života i razvoja. U modernom smislu riječi pojam Svete Rusi aktivno se počinje koristiti od 2008. i veže se uz djelovanje patrijarha Kirila, koji je osnovne obrise Svete Rusi predstavio u ljetu 2009. za svojega prvog pastoralnog posjeta Ukrajini, kad je naveo da Ruska pravoslavna Crkva nije Crkva samo Rusije nego čitave Rusi, a Ukrajina zauzima središnje mjesto u njoj. Kirilovom ustoličenju na mjesto patrijarha i elaboraciji koncepta Svete Rusi prethodila je kritična 2008., kada je održan znameniti NATO-ov samit u Bukureštu, gdje je najavljeno kako će Ukrajina i Gruzija dobiti akcijski plan za članstvo (*Membership Action Plan – MAP*). Nedugo nakon toga izbio je rat u Gruziji. Također, 2008. godine Viktor Juščenko je, kao prozapadni predsjednik Ukrajine, otišao najdalje u nastojanjima stvaranja jedinstvene Pravoslavne Crkve Ukrajine, neovisne o Moskvi.⁴⁶ Možemo reći da je Kirilov koncept došao u idealno vrijeme za osnaživanje odnosa izme-

⁴² Stanje represije pogotovo je tijekom 15. stoljeća potaknulo migracije pravoslavnog stanovništva na istok u pokušaju traženja zaštite od pravoslavnog vladara u Moskvi koji se oslobodio tatarske vlasti 1480. i samim time postao jedini pravoslavni suveren. Usp. Robert Magocsi, *A History of Ukraine. University of Toronto Press*. 1996.

⁴³ Usp. Mikhail Suslov, The Utopia of 'Holy Russia' in Today's Geopolitical Imagination of the Russian Orthodox Church: A Case Study of Patriarch Kirill. *Plural*, 2 (2014) 2, 81-97.

⁴⁴ Usp. *Isto*.

⁴⁵ Usp. Jerry G. Pankhurst, History, ecclesiology, canonicity, and power. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020), 158-179.

⁴⁶ Usp. Cyril Hovorun. The cause of Ukrainian autocephaly. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020), 180-191.

đu Ukrajine i Rusije, što je također na tragu razmišljanja Mihaila Suslova,⁴⁷ koji navodi kako je glavni cilj Kirilovog ideološkog djelovanja bilo uspostavljanje posebnih veza između Ukrajine i Rusije te je u tim okvirima koncept Svete Rusi nastao kao religijska adaptacija Ruskog mira. Suslov⁴⁸ također smatra da je Kiril Svetu Rus od originalnog koncepta i ideje zapravo geopolitizirao i lišio povijesnog konteksta (*dehistoricized*), dajući mu političko značenje u tvrdnjama da on nije (samo) povijest nego i sadašnjost te da se prostire duž granica Ukrajine, Rusije, Bjelorusije i ponekad uključuje Moldaviju i manje Kazahstan. Slijedom navedenog Sveta Rus se odnosi na područje gdje se preklapaju Ruski svijet i kanonski teritorij Ruske pravoslavne Crkve.⁴⁹

Sveta Rus zapravo je religijska potkategorija Ruskog mira koja je zauzela svoje mjesto unutar ruskog političkog diskursa konzervativnim zaokretom ili, bolje reći, evolucijom u okvirima ruske politike, kako na unutarnjem tako na vanjskopolitičkom planu. Za razliku od Ruskog mira u cjelini⁵⁰, koji je amorfan, fleksibilan i neodređen u definicijskom i zemljopisnom smislu, Sveta Rus je vrijednosno jasnije definirana jer se odnosi na vrijednosti predstavljene teologijom Pravoslavne Crkve te ima jasno definirane granice u geopolitičkim okvirima - ona pokriva kanonski teritorij Ruske pravoslavne Crkve, koji je međutim također promjenjiv.

Iako Kiril danas blagoslivlja ratnu mašineriju koja razara Ukrajinu, prve godine njegova mandata otkrivale su jedan posve drugačiji smjer djelovanja. Za vrijeme posjeta Ukrajini naglašavao je svetost Ukrajine, od Kijeva, preko Krima do Donbasa, a sam Kijev nazivao zajedničkim Konstantinopolom i Jeruzalemom, južnim glavnim gradom zajedničke Rusi.⁵¹ U okvirima njegovih ideoloških perspektiva i učenja o Ruskom miru i Svetoj Rusi Moskva je bila

⁴⁷ Usp. Mikhail Suslov, *The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine*. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer, *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 133-163.

⁴⁸ Usp. Mikhail Suslov, M. The Utopia of 'Holy Russia' in Today's Geopolitical Imagination of the Russian Orthodox Church: A Case Study of Patriarch Kirill. *Plural*, 2 (2014) 2, 81-97.

⁴⁹ Usp. *Isto*.

⁵⁰ Uspoređujući ideološke odrednice Svete Rusi, Suslov navodi kako ona predstavlja treći put između euroazijanizma i vesternizma. Usp. Mikhail Suslov, M. The Utopia of 'Holy Russia' in Today's Geopolitical Imagination of the Russian Orthodox Church: A Case Study of Patriarch Kirill. *Plural*, 2 (2014) 2, 81-97.

⁵¹ Alina Pastukhova, (2009, srpanj 30). *Russian patriarch seeks unity on Moscow terms*. KyivPost. <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/russian-patriarch-seeks-unity-on-moscow-terms-46200.html> .

političko, a Kijev duhovno središte (*A Declaration on the "Russian World"...*, 2022). Kirilove perspektive jedinstvene Svete rusi završile su ratom u Ukrajini 2014. godine. To Kirilovo naglašavanje jedinstva ukrajinskoga i ruskog naroda zapravo ima dužu povijest djelovanja, koja se može locirati još u pedesete godine prošlog stoljeća, kada su crkveni oci u svojim publikacijama naglašavali duhovno jedinstvo dvaju naroda koji je postao razjedinjen vanjskim čimbenicima tijekom povijesti. Ti povijesni čimbenici najbolje su se očitovali u okvirima geopolitičkih promjena i procesa razvoja raznih crkava unutar sfere kanonskog područja Ruske pravoslavne Crkve. Ukrajinski egzarhat RPC-a je tijekom 1950-ih godina uvidio da je potrebno dati određenu dozu ukrajinskog Crkvi u Ukrajini, što je proizlazilo iz više razloga. Ruska pravoslavna Crkva pokušavala je apsorbirati sve župe Grkokatoličke Crkve na zapadu, a drugi razlog je pokušaj prikazivanja ukrajinskoj emigraciji da postoji Crkva kojoj se mogu vratiti, koja je njihova zapravo.⁵²

3. GEOPOLITIKA, AUTOKEFALNOST⁵³ I EKLEZIOLOGIJA PRAVOSLAVNE CRKVE

Tijekom desetog stoljeća, pokrštaivanjem Kijevske Rusi, cjelokupno područje postalo je Mitropolija pod Ekumenskim patrijarhatom. Kijev je bio političko i duhovno sjedište u kojem je stolovao i mitropolit Kijeva i čitave Rusi. Slabljenjem i konačnim raspadom Kijevske Rusi mitropolit je krajem 13. stoljeća svoje mjesto boravka prebacio najprije u Vladimir, a potom u Moskvu, ali je i dalje zadržao naziv mitropolita Kijeva i čitave Rusi. Krajem 15. stoljeća dolazi do značajnih političkih promjena koje su utjecale i na odnose moći unutar Pravoslavne Crkve. Carigrad je 1453. pao pod Osmansko Carstvo i započeo je proces, odnosno vrijeme onoga što je Steven Runciman nazvao velikom Crkvom u zatočeništvu.⁵⁴ U vremenu

⁵² Usp. Andrij Fert, *Equivocal memory*. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020), 192-210.

⁵³ Autokefalnost (doslovno *svojeglavost*) znači mogućnost pojedine Crkve da uređuje unutarnje strukture, kao i slobodu izbora vlastitog biskupa za glavara koji ne odgovara ni jednom drugom iznad sebe. Sam termin autokefalnosti nije jasno definiran u dokumentima koncila, uveden je u praksi te mijenjan tijekom povijesti. Usp. Paul Bruslanowski. *Autocephaly in Ukraine: The Canonical Dimension*. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 47-49.

⁵⁴ Usp. Steven Runciman, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of*

krize i osmanske okupacije također se odvijao i proces pokušaja zalječenja velike šizme, odnosno crkvenog raskola, kad su crkveni oci tijekom Firentinskog koncila sredinom 15. stoljeća pokušali ponovno ujediniti Istočnu i Zapadnu Crkvu. Ekumenski patrijarh podupirao je takva nastojanja, a jedan od sudionika Koncila bio je i mitropolit Kijeva, Izidor. Nakon što je proglašena ponovna crkvena unija, Izidor se slavodobitno vratio u Moskvu, koja pak nije podupirala takve procese. Političke i crkvene vlasti u Moskvi protjerale su Izidora i bez blagoslova ekumenskog patrijarha izabrali Jonasa Rijazanskog za glavara Crkve. Samim tim činom Moskva se *de facto* odrekla kanonske nadređenosti Carigrada, što je značilo uspostavu zasebne Crkve. Gotovo trideset godina nakon pada Carigrada moskovski vladar Ivan III. porazio je tatarske vojske na rijeci Ugri, što je označilo kraj procesa oslobađanja od tatarske vlasti, a konačan poraz Tatarima nanio je njegov unuk, Ivan IV., godine 1552. u bitci za Kazanj. Ivan IV. uzeo je titulu cara (rus. *tsar*), kao nasljednika rimskih careva, a redovnik Filotej Pskovski cara je proglasio novim Konstantinom i Moskvu opisao kao „Treći Rim“. Konstantinopol se tijekom 15. stoljeća našao u teškoj situaciji jer nije htio priznati odvojenost Moskve, ali nije htio ni prekinuti odnose s jedinim preostalim pravoslavnim vladarom u to vrijeme te je stoga krajem stoljeća Moskvi dao status autokefalnosti.⁵⁵

Moskva i dalje nije imala crkvenu vlast nad područjem današnje Ukrajine, barem ne do 1686. godine, kada je potpisan Sporazum o vječnom miru između sada već Ruskog Carstva pod Petrom Velikim i Poljsko-Litavske Unije. Potpisivanjem Sporazuma Rusija je prisvojila područje istočno od rijeke Dnjepar, uključujući i grad Kijev, dok je Ruska pravoslavna Crkva prisvojila kanonsko područje koje je do tada bila Mitropolija Kijeva i čitave Rusi pod Carigradskim patrijarhatom. Geopolitička ekspanzija Moskve u područje današnje Ukrajine imala je simultano i ekleziološku komponentu. U okvirima tih procesa ponovno je došlo do sukoba na relaciji Moskva - Carigrad, jer je sada Moskva praktički prisvajala dodatno područje koje je bilo pod Carigradskim patrijarhatom. Kao i u slučaju stvaranja Moskovskog, odnosno Ruskog patrijarhata carigradski patrijarh morao je popustiti pred zahtjevima Moskve. Carigradski patrijarh predao je pravo na izbor episkopa Moskvi, ali je prema svojim interpretacijama Carigradski patrijarhat ostao nje-

Independence. Cambridge University Press. 1986.

⁵⁵ Usp. Alfons Brünig, *Orthodox Autocephaly in Ukraine: The Historical Dimension*. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 79-101.

zina matična Crkva, odnosno mitropoliti su trebali komemorirati carigradskog patrijarha u liturgiji; Moskva je pak to interpretirala kao bezuvjetan i gotov čin prijenosa ovlasti i autoriteta.⁵⁶ Kako navodi Cyril Hovorun, Ukrajinska Crkva ne samo da je izgubila poveznicu s Konstantinopolom nego je bila očišćena od ukrajinskog identiteta.⁵⁷ Do godine 1915. samo jedan od devet episkopa i dvojica od 15 vikara bili su etnički Ukrajinci, a u okvirima religijske liturgije i tiskanja publikacija bilo je zabranjeno koristiti se ukrajinskim jezikom.⁵⁸ Granica utvrđena Sporazumom o vječnom miru između Ruskog Carstva i tadašnje Poljsko-Litavske Unije ujedno je bila i konfesionalnog karaktera jer je dijelila pravoslavni svijet od katoličkog svijeta u kojem je 1596. godine u Brestu formirana i treća Crkva na području današnje Ukrajine - Grkokatolička, odnosno Unijatska Crkva. Taj događaj stvaranja Grkokatoličke Crkve naziva se i Brestovskom unijom, prilikom čega je formirana Crkva koja slijeđi pravoslavnu liturgiju, ali priznaje crkveni autoritet pape.

4. UKRAJINSKA DRŽAVA, UKRAJINSKA CRKVA?

Pitanje Pravoslavne Crkve Ukrajine, nezavisne od Moskve, prvotno se razvilo i intenziviralo raspadom Ruskog Carstva i procesom formiranja Ukrajinske Narodne Republike 1910-ih i 1920-ih godina. Političke vlasti Ukrajine inicirale su stvaranje nezavisne Crkve, ali takvi naponi nisu bili prihvaćeni od strane ekumenskog patrijarha, dok na društvenoj razini svećenici i laici koji su djelovali u tim nastojanjima nisu imali potporu nijednog episkopa i stoga nisu imali legitimitet u kanonskom smislu. Premda se ekumenski patrijarh oglašio o ukrajinske zahtjeve, potporu je dao takvim nastojanjima u Poljskoj, gdje je od Moskovskog patrijarhata izuzeta Poljska Crkva, koja je postala dijelom Carigradskog patrijarhata. Presedan poljskog slučaja pokazao se bitnim u drugom pokušaju stvaranja nezavisne Ukrajinske pravoslavne Crkve. U drugom pokušaju, tijekom Drugoga svjetskog rata, nedostatak potpore episkopa unutar Ukrajine riješen je potporom poljskih episkopa i stoga je barem djelomično zadovoljena proceduralna norma. No pripadnici Crkve su zbog sigurnosne situacije morali pobjeći u inozemstvo,

⁵⁶ Usp. Cyril Hovorun. The cause of Ukrainian autocephaly. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020), 180-191.

⁵⁷ Usp. *Isto*.

⁵⁸ Usp. *Isto*.

u SAD i Kanadu, gdje su nastavili svoje djelovanje kao Ukrajinska autokefalna pravoslavna Crkva (UAPC).

U procesu raspada Sovjetskog Saveza i formiranja nezavisne Ukrajine, već 1990. Crkva u Ukrajini dobila je povećane ovlasti kada joj je Ruska pravoslavna Crkva dala određeni status autonomije u okvirima eparhije⁵⁹ u formi samoupravne Crkve.⁶⁰ No povećana autonomija nije zadovoljavala potrebu za postojanjem ukrajinske Crkve koja bi bila u potpunosti nezavisna od Moskve. U političkom smislu, nastojanja za dobivanjem veće autonomije započeo je prvi predsjednik Ukrajine Leonid Kravčuk. Takvim nastojanjima odupirao se dio klera unutar kanonske Crkve pod Moskovskim patrijarhatom. Za razliku od prijašnjih pokušaja, ovaj put je postojala već organizirana ukrajinska Crkva, koja se vratila iz emigracije, no koja nije bila priznata ni od Moskve, ni od ekumenskog patrijarha. Sinod Ruske pravoslavne Crkve nije prihvatio takva nastojanja, ali su Crkvi u Ukrajini u listopadu 1990. godine dodijeljene još veće ovlasti u smislu autonomije. To nije bilo dovoljno za Filareta Denisenka, koji je u lipnju 1992. godine zajedno s dijelom članova Crkve odlučio sjediniti se s Ukrajinskom autokefalnom pravoslavnom Crkvom i formirati zasebnu Crkvu nezavisnu od Moskve - Ukrajinsku pravoslavnu Crkvu Kijevskog patrijarhata (UPC KP), koju nisu priznali ni Moskva ni Carigradski patrijarhat. Time je Pravoslavna Crkva na području Ukrajine bila podijeljena na tri aktera: Ukrajinska autokefalna pravoslavna Crkva (UAPC), Ukrajinska pravoslavna Crkva Kijevskog patrijarhata (UPC KP) i Ukrajinska pravoslavna Crkva Moskovskog patrijarhata (UPC MP), koja je bila i jedina priznata i kanonska Crkva. U idućih dvadeset godina bilo je pokušaja da se formira jedinstvena Pravoslavna Crkva nezavisna od Moskve, a takve su inicijative dolazile ne samo od strane nekanonskih Crkava i političkog vodstva nego i od same Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata. Vrhunac se zbio u jeku sukoba i rata 2018., kada je pod patronatom Petra Porošenka ponovno započet proces ujedinjenja Crkava unutar Ukrajine i odvajanja od Moskve. Za razliku od ranijih pokušaja, ovaj put su takva nastojanja naišla na plodno tlo kod ekumenskog patrijarha, koji je u listopadu 2018.

⁵⁹ Thomas Bremer, (2016). *Religion in Ukraine: Historical Background and the Present Situation*. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 3-19.

⁶⁰ To znači da ona sama bira svog poglavara (mitropolita), koji biva blagoslovljen od moskovskog patrijarha, a sama bira i svoje episkope. Usp. Thomas Bremer, *Koncept autokefalije u pravoslavlju na primjeru Pravoslavne Crkve u Ukrajini*. *Crkva u svijetu*, 54 (2019) 4, 570-586. <https://doi.org/10.34075/cs.54.4.7>.

godine ukinuo anatemu svim članovima do tada dviju nepriznatih Crkava. Uslijedio je proces ujedinjenja Ukrajinske autonomne pravoslavne Crkve i Ukrajinske pravoslavne crkve Kijevskog patrijarhata u Pravoslavnu Crkvu Ukrajine (PCU) (prosina 2018.) i dobivanje *tomosa* o autokefalnosti (siječanj 2019.), dok je patrijarh Kiril proglasio da ekumenski patrijarh više nije vođa pravoslavlja u svijetu.⁶¹

5. POLITIZACIJA, INSTRUMENTALIZACIJA I SEKURITIZACIJA CRKVE I RELIGIJE

Nakon odluke ekumenskog patrijarha da povuče ovlasti Moskovske patrijaršije nad Crkvom u Ukrajini, odnosno Kijevskom mitropolijom koje su predane još 1686. godine, ruski predsjednik je u prosincu 2018. godine sazvao Vijeće nacionalne sigurnosti koje je razmatralo „te zloglasne odluke“. Vladimir Putin te je procese objasnio kao isključivo političke i sekularne, instrumentalizirane od strane Zapada s ciljem razdvajanja ukrajinskog i ruskog naroda. S druge strane, predsjednik Ukrajine Petro Porošenko je stojeći pokraj novoimenovanog mitropolita u povijesnom obraćanju naciji objavio kako je to važno pitanje nacionalne sigurnosti Ukrajine. I ruski i ukrajinski državni to su pitanje, koje je ponajprije religijsko, razmatrali kroz prizmu nacionalne sigurnosti, prizmu sekuritizacije.

Pitanje sekuritizacije religije i instrumentalizacije Crkve u okvirima rusko-ukrajinskog sukoba nije specifikum samo posljednje faze sukoba koja traje od 2014. godine. Još je car Petar Veliki u svojim antiklerikalnim nastojanjima ukinuo instituciju Patrijaršije i uveo Sveti sinod, najviše tijelo Crkve, koje je kontrolirao njegov državni dužnosnik, te tako Crkvu u potpunosti stavio pod kontrolu države. Kler je postao izravno ovisan o državi, a time i instrument u procesima rusifikacije. Ruska pravoslavna Crkva stoljećima je bila „imperijalna“ Crkva, u smislu da se njezina jurisdikcija odnosila na

⁶¹ Usp. Jerry G. Pankhurst, History, ecclesiology, canonicity, and power. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020), 158-179.

Prema Hovorunu, povijesne tenzije između Carigrada i Moskve u okvirima autokefalnosti Ukrajinske Pravoslavne Crkve zapravo odražavaju nastojanja za političkom kontrolom područja jer sama ideja autokefalnosti u pravoslavnoj tradiciji služi legitimizaciji političke kontrole. Usp. Cyril Hovorun. The cause of Ukrainian autocephaly. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020.), 180-191.

teritorij ruske države, dakle Ruskoga Carstva, Sovjetskog Saveza ili Ruske Federacije.⁶²

Koliko je pravoslavni element ukrajinskog i ruskog identiteta bio politiziran još od carskih vremena, govori činjenica da do 1905., odnosno do Manifesta tolerancije, Ukrajincima i Rusima nije bilo dopušteno napustiti Pravoslavnu Crkvu. Pitanje autokefalnosti bilo je instrumentalizirano u društveno-političkim sukobima od početaka pokušaja uspostave nezavisne Crkve u Ukrajini koji je uslijedio raspadom Ruskog Carstva i stvaranjem ukrajinske države 1910-ih i 1920-ih godina. U prvim godinama Sovjetskog Saveza vlasti su prvotno tolerirale takve procese jer su Ukrajinsku autokefalnu pravoslavnu Crkvu vidjele kao saveznika u borbi protiv tada dominantne Ruske pravoslavne Crkve⁶³, no takva politika bila je kratkog vijeka i Ukrajinska autokefalna pravoslavna Crkva postala je žrtvom represije te je naposljetku zabranjena 1936. godine. Proces raspada Sovjetskog Saveza označio je proces ponovnog aktivnog djelovanja i drugih Crkava na području Ukrajine, što se ne odnosi samo na Ukrajinsku autokefalnu pravoslavnu Crkvu, koja je bila u inozemstvu, nego i na Grkokatoličku Crkvu. Tijekom postojanja Sovjetskog Saveza Ruska pravoslavna Crkva je Grkokatoličku Crkvu prikazala kao jedan od instrumenta u povijesnoj borbi, odnosno pokušaju odvajanja bratskog pravoslavnog ukrajinskog i ruskog naroda (Fert, 2020), koja je perspektiva zadržana do danas.

6. CRKVE NAKON MAJDANA I ZA VRIJEME RATA

Eskalacija sukoba 2014. unijela je novu dinamiku u ovo naizgled crkveno, ali svakako i političko pitanje. Za argumentaciju valja razmotriti stavove i uloge Crkava u različitim fazama sukoba. Dok su Grkokatolička Crkva⁶⁴ i Ukrajinska pravoslavna Crkva Kijevskog patrijarhata⁶⁵ podupirale majdanske prosvje-

⁶² Usp. Thomas Bremer, Koncept autokefalije u pravoslavlju na primjeru Pravoslavne Crkve u Ukrajini. Crkva u svijetu, 54 (2019) 4, 570-586. <https://doi.org/10.34075/cs.54.4.7>.

⁶³ Usp. Cyril Hovorun. The cause of Ukrainian autocephaly. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020), 180-191.

⁶⁴ Usp. Yuri Avvakumov, Ukrainian Greek Catholics, Past and Present. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 21-44.

⁶⁵ Usp. Mikhail Suslov, The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer, *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016).

de i proukrajinsku stranu, ulogu Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata (UPC MP) znatno je teže definirati. Stepanenko⁶⁶ navodi kako su dužnosnici Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata za vrijeme majdanskih sukoba pokušavali zadržati neutralnu poziciju. Premda Clark i Vovk (2020.) navode kako ukrajinska vlada i dio javnosti Ukrajinsku pravoslavnu Crkvu Moskovskog patrijarhata percipira kao produženu ruku Moskve u političkom smislu, to se nije moglo sasvim jasno utvrditi, barem u prvim fazama sukoba. Sličan stav zauzima i Bremer,⁶⁷ koji drži kako UPC MP nije imala jedinstven stav i kako je isključiva perspektiva o produženoj ruci Moskve u ovim okvirima pogrešna. Slična evolucija, odnosno transformacija diskursa i stavova u pogledu sukoba može se utvrditi i na razini Ruske pravoslavne Crkve u cjelini. Makar danas znan kao religijski i politički jastreb Vladimira Putina, patrijarh Kiril u prvim je mjesecima rata 2014. godine kao glavar Crkve zauzimao relativno neutralan stav. Štoviše, na svečanosti proslave sukcesije (aneksije) Krima patrijarh Kiril nije bio prisutan, što se može interpretirati dvostrano: ili nije odobravao takve politike ili je zajedno s političkim vodstvom smatrao da je oportuno ostaviti otvorena vrata ekleziološkog i duhovnog jedinstva dvaju naroda. Takva je situacija bila do kolovoza 2014., kada je za rat Kiril otvoreno optužio vanjske utjecaje i nastojanja Grkokatoličke Crkve da uništi jedinstvo bratskog pravoslavlja upakirane u antiterorističku operaciju.⁶⁸ Ono što je također zanimljivo u vidu razmatranja Kirilova djelovanja jest *timing*. Iako postoje različite perspektive o tome otkad ruska vojska aktivno sudjeluje u ratu u Ukrajini, postoji konsenzus da je to bilo najkasnije od kolovoza 2014., kada je zastavljeno napredovanje ukrajinske vojske i kada je bio promijenjen tijek rata u korist separatista. Promjena Kirilovih diskursa koinci-

Palgrave Macmillan. 133-163.

⁶⁶ Usp. Viktor Stepanenko, Russian-Ukrainian conflict. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.), *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*. Routledge. (2020.), 106-127.

⁶⁷ Usp. Thomas Bremer, Koncept autokefalije u pravoslavlju na primjeru Pravoslavne Crkve u Ukrajini. *Crkva u svijetu*, 54 (2019) 4, 570-586. <https://doi.org/10.34075/cs.54.4.7>.

⁶⁸ Usp. Mikhail Suslov, The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer, *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 133-163.

Još u proljeće 2014., dakle pet mjeseci ranije, Hilarion, desna ruka patrijarha Kirila, opisivao je sukob kao rat koji su izazvali unijati koji su za vrijeme Drugoga svjetskog rata surađivali s nacistima, a sada podupiru Ukrajinsku pravoslavnu Crkvu Kijevskog patrijarhata, i njihovo djelovanje je isključivo političkog karaktera.

dira s promjenom politike, odnosno pristupa ruske vlade u odnosu na razvoj događaja u Donbasu.

7. POLITIZACIJA I SEKURITIZACIJA CRKVE

Iako je svaki predsjednik Ukrajine, ponajviše Viktor Juščenko, u većoj ili manjoj mjeri bio involviran u ovo stoljetno pitanje, pod predsjednikom Petrom Porošenkonom ono je postalo objektom sekuritizacije. Predsjednik je nakon izdavanja *tomosa* o autokefalnosti bio jasan - pitanje neovisne Crkve u Ukrajini pitanje je nacionalne sigurnosti⁶⁹ i dio procesa dekolonizacije u odnosu na Moskvu.⁷⁰ Petro Porošenko nastavio je s aktivnim korištenjem politizacije religije u vremenu koje je uslijedilo. Za vrijeme predizborne kampanje za predsjednika Ukrajine u travnju 2019. njegov slogan je bio „Voj-ska, jezik, vjera“, što mu ipak nije bilo dovoljno za pobjedu u odnosu na protukandidata Volodimira Zelenskog, koji je do izbivanja rata 2022. zauzimao znatno umjereniji stav od svog prethodnika o pitanjima sekuritizacije religije, ali su ti procesi već bili institucionalizirani do njegova dolaska na vlast.

Ukrajinske vlasti su u razdoblju izbijanja sukoba donijele niz zakona kojima je djelovanje Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata bilo dodatno sekuritizirano, kao što je zakon iz 2017. (Law No 2662-VIII of December 20, 2018), kojim se regulira kapelanstvo, odnosno zabranjuje služenje članova Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata u Nacionalnoj gardi i Graničnoj policiji⁷¹, dok je zakonom iz 2018. zabranjeno služenje unutar vojske.⁷² Vrhunac sekuritizacijskih procesa dosegnut je u kolovozu 2024., kada je usvojen zakon kojim se svim organizacijama nalaže

⁶⁹ Usp. Elizabeth Clark, Civil religion and religious freedom in the Russian-Ukrainian conflict. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.). *Religion During the Russian Ukrainian Conflict* (2020). Routledge. 14-31.

⁷⁰ Usp. Dmytro Vovk. Dynamics of church-state relations in Ukraine and the military conflict with Russia. U Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.). *Religion During the Russian Ukrainian Conflict* (2020). Routledge. 32-53.

⁷¹ Usp. Elizabeth Clark, Civil religion and religious freedom in the Russian-Ukrainian conflict. U: Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.). *Religion During the Russian Ukrainian Conflict* (2020). Routledge. 14-31.

⁷² Usp. Dmytro Vovk. Dynamics of church-state relations in Ukraine and the military conflict with Russia. U Elizabeth Clark i Dmytro Vovk (ur.). *Religion During the Russian Ukrainian Conflict* (2020). Routledge. 32-53.

da prekinu svaki oblik poveznice sa zemljom agresorom,⁷³ što će, očekivano, posebno biti pitanje djelovanja Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata. Premda su odluke ukrajinskih vlasti naišle na značajnu osudu širokog spektra međunarodnih aktera⁷⁴, ukrajinsko društvo zapravo odobrava takva nastojanja. Prema istraživanju koje je proveo Kijevski međunarodni institut za sociologiju u travnju 2024. godine, 83 % ispitanika smatra da bi država na neki način trebala intervenirati u područje djelovanja Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata, dok njih čak 65 % smatra da bi djelovanje Crkve trebalo zabraniti.⁷⁵

Pitanje sekuritizacije u institucionalnom, operativnom smislu Crkve i crkvenih djelatnosti izravno se vezalo za procese na mjesnim razinama, a odnosilo se na dva međusobno povezana problema – pitanje prijelaza župe iz jedne Crkve u drugu i time prijenosa crkvenog zemljišta i nekretnina. Iako je to naočigled pitanje lokalnog značenja, prijelaz župe izravno se tiče Ruske pravoslavne Crkve (RPC) u cjelini, a osobito njezine uloge kao najveće Crkve unutar pravoslavlja. RPC je Crkva koja ima najveći broj župa, što Kirilu kao patrijarhu ujedno daje i određeni prestiž u smislu glavara Crkve s daleko najvećim brojem župa, dok Moskva samim time osnažuje svoje perspektive o „Trećem Rimu“ i zaštitniku pravoslavlja. Do 2019. godine, dakle do formiranja Pravoslavne Crkve Ukrajine, RPC je brojila oko 31 000 župa, od kojih se gotovo 40 % nalazilo u području Ukrajine. Ako bi sve župe na području Ukrajine prešle u jednu novostvorenu Crkvu, tada bi Pravoslavna Crkva Ukrajine barem po broju župa bila među najvećima uz Rusku i Rumunjsku,

⁷³ Postoji niz operativnih problema s kojima će se ukrajinske vlasti suočavati u provedbi tog zakona jer svaka župa u Ukrajini praktički ima zaseban pravni status, a broj župa koje pripadaju UPC MP je u svibnju 2024. iznosio 10 587. Usp. Konstantin Skorkin, (2024, rujun 4). *Ukraine's Ban on Moscow-Linked Church Will Have Far-Reaching Consequences*. Carnegie Politika. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/08/zapret-upc-v-ukraine?lang=en>.

⁷⁴ Usp. WCC urges caution with new law passed by Ukrainian Rada. (2024, travanj 24). World Council of Churches, <https://www.oikoumene.org/news/wcc-urges-caution-with-new-law-passed-by-ukrainian-rada>; Shandra, A. (2024, kolovoz 28). *Pope, World Church Council criticize Ukraine law; theologian claims Moscow exploits situation*. Euromaidan Press. <https://euromaidanpress.com/2024/08/26/pope-world-church-council-criticize-ukraine-law-theologian-claims-moscow-exploits-situation/>

⁷⁵ Usp. КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ. (2024, svibanj 7). *Прес-релізи та звіти Якою має бути політика влади та довіра до Української Православної Церкви (Московського Патріархату)*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1404&page=1>.

dok Ruska pravoslavna Crkva ne bi imala takvu moć u smislu razlike brojnosti.⁷⁶

Premda je invazija koja je započela 2022. dala dodatnu dimenziju, odnosno brzinu procesima sekuritizacije, kao i instrumentalizacije religije i Crkve, to je pitanje koje je svakako imalo evolucijski proces desetljeća, odnosno stoljeća sukoba na relaciji Kijev-Moskva, Moskva-Carigrad.

8. SVETI RUSKI NEMIR?

U svakoj fazi povijesti koja razmatra ne samo rusko-ukrajinski sukob nego i sve druge sukobe koji su se vodili na području današnje Ukrajine, religija je imala izraženu ulogu. Radi se o sprezi geopolitike i identiteta, koja je također sadržana u ekleziologiji Pravoslavne Crkve. I za ukrajinske i ruske dužnosnike religija je postala bitnim pitanjem nacionalne sigurnosti, što je razvidno iz sekuritizacijskih procesa u proteklih nekoliko desetljeća koji su simultano pratili procese eskalacije sukoba. Iako se na prvi pogled pokazao vrsnim geopolitičkim strategom, Vladimir Putin je barem u smislu društvenosti izgubio Ukrajinu. Ako je nekad postojala podjela unutar ukrajinskog naroda izvan okvira Donbasa u vidu vanjskopoličkog smjera Ukrajine, ona je sada svedena na minimum. Sličan smjer razvoja slijedila je sudbina patrijarha Kirila s njegovim projektom Svete Rusi. Osim što je gotovo zabranjena, prema dostupnim istraživanjima broj onih koji se deklariraju kao pripadnici Ukrajinske pravoslavne Crkve Moskovskog patrijarhata drastično se smanjio, dok većina ukrajinskog društva zapravo podupire represivne politike ukrajinske vlade naspram UPC MP.

Sporazum iz Andrusova iz 1667. označio je vlast ruskog cara i moskovskog patrijarha nad nebom i zemljom Ukrajine istočno od rijeke Dnjepar, dok je 2022. započeo proces reverzibilnosti. Eku-menski patrijarhat više je nego ikad prije učvrstio svoj ekleziološki autoritet na području Ukrajine, a ruska vojska u prve tri godine rata nije ostvarila javno proklamirane geopolitičke ciljeve. Kako Bajt i Buzar utemeljeno zaključuju, „realpolitičke implikacije vanjske politike utemeljene na pojmu ruskog svijeta ne mogu se ostvariti bez kulturnih i moralnih temelja na koje se taj pojam jednako

⁷⁶ Usp. Mikhail Suslov, „The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine. U: Andrii Krawchuk i Thomas Bremer (ur.), *Churches in the Ukrainian Crisis* (2016). Palgrave Macmillan. 133-163.

referira⁷⁷, a religija svakako jest jedan od stupova Putinove moći, kao i sastavni dio koncepta Ruskog mira. Pitanje koje se postavlja jest: Ako je ovo kraj Svete Rusi, koja je budućnost Ruskog mira, odnosno je li nemir zapravo sljedeća logična evolutivna kategorija u metamorfozi tog amorfnog koncepta? Ne možemo isključivo tvrditi da je ovo religijski rat više nego rat za teritorij, ali jest rat i sukob koji je u svim fazama imao izraženu religijsku dimenziju i to je razvidno na svim razinama razmatranja sukoba, što je i prikazano u ovom radu.

RUSSKIY MIR, HOLY RUS' AND HOLY WAR - RELIGIOUS ASPECTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Abstract

The paper analyses the relationship between geopolitics and religion in general and geopolitical factors and religion in Russian foreign (security) policy in particular. Specifically, the political and geopolitical circumstances of the process of formation of the Orthodox Church in Ukraine independent of Moscow are presented within the conceptual categories of Russkiy Mir and Holy Rus'. In every phase of history that considers not only the Russian-Ukrainian conflict, but all the conflicts that took place on the territory of today's Ukraine, religion played a prominent role. It is about the combination of geopolitics and identity, which is contained in the ecclesiology of the Orthodox Church. For Ukrainian and Russian officials, religion has become an essential issue of national security, which is evident from the securitization processes of the past decades that have simultaneously followed the processes of conflict escalation. The authors do not claim that this is a religious war more than a war for territory, but it is a war and a conflict that has had a pronounced religious dimension in all phases, which is the central thesis of the paper.

Keywords: Holy Rus, Kievan Rus', Russkiy Mir, Orthodox Church, Ukraine. Russia.

⁷⁷ Marko Boris Bajt i Stipe Buzar, Ruski svijet kao moralna zajednica i vanjskopolitička doktrina. *Međunarodne studije*. 23 (2023) 1, 25-42, 38.